

Arbetet i det goda samhället – en vision

AV GUNILLA MARIA OLSSON

– En essä om arbetet utifrån situationen för dem som befinner sig längst ifrån arbetsmarknaden.

Nyligen hörde jag berättas om en mamma som satt med sin lilla dotter i famnen på ett café. Det var ett av de numera ganska många caféer i offentliga miljöer, på vårdcentraler och myndigheter, där personer med olika funktionsnedsättningar arbetar. Mamman tittade på sin lilla dotter som hade Downs syndrom och hon tänkte med viss tillfredsställelse, att hennes dotter faktiskt hade en trygg framtid. Det finns arbeten som passar henne.

Den här typen av arbeten kallas egentligen *daglig verksamhet*. De drivs ofta i kommunal regi, men det finns också privata utförare, som skapar sysselsättning för enskilda personer eller grupper under ledning av arbetshandledare. Den som är arbetstagarer har sin försörjning via Försäkringskas-

san och arbetet genererar endast ett litet tillskott till den enskildes ekonomi, knappt en tusenlapp i månaden för den som arbetar heltid. Detta är en av de olika insatser som kommunen erbjuder personer med vissa funktionsnedsättningar inom ramen för Lagen om stöd och service (LSS).

Det finns många olika verksamheter med olika kravnivåer och inriktning. Det finns grupper för dem som har svåra funktionsnedsättningar och behöver omvårdnad, sinnesstimulans och enkla aktiviteter. Andra tillhör grupper med uppgifter som liknar ett vanligt arbete, som exemplet ovan med caféet. Ytterligare andra exempel är hunddagis och utegrupper som sköter viss renhållning i parker, på idrottsplatser och andra utemiljöer. Det finns också grupper med

konstnärlig och skapande inriktning eller grupper som utför paketering och liknande. Dessa sistnämnda har i själva verket arbetsuppgifter som fyller en funktion för olika företag.

På det sättet kan man säga att daglig verksamhet tagit över en del av det arbete som förr rymdes inom Samhalls verksamhet. Samhall har sina rötter i reformeringen av gamla tiders fattigvård, då man i början av förra seklet inrättade arbetsinstitut och verkstäder eller ordnade hemarbete för dem som bedömdes vara arbetshandikappade. Under hela 1900-talet fyllde Samhall en viktig funktion för dessa grupper, människor med utvecklingsstörning, fysiska eller psykiska hinder för att klara ett vanligt jobb. Men sedan dess har mycket hänt.

Arbetslivets allt högre krav

LSS-lagstiftningen kom 1994 och den omfattar vissa så kallade personkretsar. Här ryms personer med sådana diagnoser som anger varaktig nedsättning av arbetsförmågan. Kort därefter förändrades Samhalls uppdrag så att man i stället för att garantera en trygg arbetsmiljö för människor med svårigheter siktade på att utveckla en ny värdegrund, där man fokuserar människors förmågor. Samhall upphörde att vara underleverantör till industrin och blev i stället en bemanningsbransch med inriktning mot städ- och servicesektorn. För inte så länge sedan införde staten ett vinstkrav och följden blev att Samhall precis som andra arbetsplatser har behov av människor som orkar och kan klara krävande uppgifter. Samtidigt har de fortfarande målgruppen människor med nedsatt arbetsförmåga, vilket innebär att Arbetsförmedlingen förser arbetssökande med en kod som anger att de har någon form av nedsättning så att de inte kan komma ifråga för vanliga anställningar utan hänvisas till Samhall. Enligt en granskning gjord av samhällsmagasinet *Arena* (nr 4/2015), har i dagsläget cirka en tredjedel av alla arbetslösa en så kallad funktionshinderkod. Detta ska jämföras med 8–9 procent

av arbetssökande, som ansågs ha en funktionsnedsättning vid 1990-talets början. Det finns inte alltid medicinska underlag bakom funktionshinderkoderna, utan det är kraven i arbetslivet som har höjts, och därmed är det allt fler som slås ut.

När vi begrundar den här situationen – den ultimata tryggheten för dem som landar inom en personkrets och får tillgång till LSS, jämfört med otryggheten för dem som har vissa svårigheter men inte lika stora – ser vi att det har uppstått en gråzon mellan samhällets skyddsnet för de svagaste och den ordinarie arbetsmarknaden, inklusive Samhall. Uppenbarligen kan och vill de flesta människor delta i någon form av arbete. Det handlar inte bara om att få sin försörjning utan lika mycket om stimulans, samvaro och social tillhörighet. Allt annat riskerar att utmynna i misär. Behovet av att identifiera människors behov och förutsättningar kvarstår, att anvisa vägar ut i samhället och skapa miljöer som ger mening. Detta är en vision av det goda samhället.

Arbete för alla?

För de allra flesta är lönearbetet en central del av det vuxna livet, ungefär som en inträdesbiljett i samhällsgemenskapen. Ofta finns det inte något riktigt bra sätt att beskriva en vuxen människas livsinnehåll utan att referera till arbetet. Och följden blir att alla de som av någon anledning inte kan arbeta utgör ett problem. Vi vill helst utadera denna skara, trollo bort arbetslöshets-siffrorna och sjukskrivningstalen och föreställa oss att alla och envar ingår bland de produktiva och självförsörjande, kort sagt det som i vår kultur definierar normaliteten.

Om vi ser tillbaka en eller ett par generationer kan vi begrunda hur värderingarna av arbetets roll förändrats. En tänkare från mitten av förra seklet som publicerade olika texter om människans värde och hur livet borde formas är Tito Colliander. Jag citerar här inledningen till en av hans artiklar, "Äga och vara" (1947): "Som medlemmar i samhället drar vi nytta av den enskilda indi-

videns duglighet. Vi har ett slags delägarrätt i den. Den samhällsnyttiga människan betraktas därför automatiskt som värdefull” (*Farled*, 1954, s. 136).

Texten ger ett första intryck av att författaren vill uppmana alla och envar att verkligen göra rätt för sig, men av fortsättningen förstår vi att budskapet är ett annat. I själva verket kontrasterar han duglighet mot det obetingade människovärdet. Han menar att den samhällsnyttiga människan bidrar till produktionen och ägandet, medan andra värden som rör det mänskliga varat blir försummade.

Under 1970-talet fanns en hel del samhällskritik, som lyfte fram liknande tankegångar, men inte utifrån den kristna mystik som var Tito Collianders drivkraft utan snarare med politiska motiv. Den vänsterinspirerade prog-musiken bars av sådana idéer, till exempel i den välkända låten ”Är du lönsam lille vän?” på debutalbumet med gruppen Gläns över sjö och strand, utgivet 1970.

När vi nu befinner oss i början av 2000-talet har vi återigen en period där mycket fokus i den allmänna samhällsdebatten läggs på just arbetet. Inte minst den ökade flyktinginvandringen gör frågan brännande. Hur ska människor med annan kulturell bakgrund, ofta också otillräcklig skolgång, kunna integreras i vårt samhälle som i så hög grad förutsätter teoretiska studier? Men inte bara för dessa grupper utan även för andra kan det vara svårt att motsvara det moderna arbetslivets krav.

Arbete som samhällsnytta

Självklart är arbetet en grundförutsättning för ett fungerande samhällsliv. Varor produceras och tjänster utförs. Därigenom tillgodoses olika behov, ett välstånd skapas och det ömsesidiga beroendet, själva samhällsgemenskapen uppstår.

Att välja ett samhällsnyttigt arbete utan att låta sig påverkas av den egna bekvämligheten och andra personliga preferenser, det förutsätter en alltigenom altruistisk människa som håller självskikten i strama tyg-

lar. Det säger sig självt att det inte alltid går att vara kritisk och kräsen. Alla arbeten är inte tjustiga eller lättsamma, inte heller välbetalda. Tvärtom finns det många slitsamma, enformiga och påfrestande arbetsuppgifter och arbetstider som inkräktar på de privata behoven. Men ju längre utbildning man har desto mer frihet öppnar sig och det mindre attraktiva kan väljas bort. För den som inte har studieförutsättningar återstår förmodligen ett mindre glamoröst arbete, som dock kan kännas godtagbart tack vare tryggheten i att ha en fast inkomst och arbetsgemenskap, vilket inte alls är oviktigt i sammanhanget.

De allra flesta vill ju leva ett skötsamt och välordnat liv, och det är hedrande att vara pålitlig och självupppoffrande. För många är detta själva motorn i det dagliga värvet – det är känslan av tillhörighet och trygghet som gör ansträngning och monoton utärdning. För andra kan ambitionerna och anspråken vara högre och förutom samhällsnytta kan arbetet bli en personlig tillfredsställelse, en karriärväg som sätter strålkastarljuset lika mycket på det egna jaget som på den väg som ligger framför en. Och många är vi som befinner oss någonstans däremellan. Där vi vet att vi behövs och där vi också känner oss uppskattade. Problemet är att det trots allt finns de som inte kan hitta sin plats på samhällsstegen. Som faktiskt måste leva sina liv ändå, och frågan är vad vi gör med detta faktum. Hur formulerar vi meningen med deras liv? De som ofta själva är smärtsamt medvetna om sin brist i andra människors ögon.

Arbete som tjänande

I den kristna traditionen finns synen på arbete som tjänande, men i ett sekulärt samhälle är det svårt att argumentera för en sådan uppfattning. Ändå kan den finnas med som en diffus, meningsskapande faktor, där mänskliga kvaliteter får komma till uttryck, även i sammanhang som saknar kristna förtecken. Djupt inom oss kan vi känna att handlingar som sker för att fylla någons behov, är just de handlingar som gör

oss till människor. Vi ser det i vårdande arbetsuppgifter, i skolan, sjukvården, alla former av omsorg om behövande. Det är situationer och sammanhang som förutsätter det osjälviska engagemanget. Och många som har smakat på detta blir kvar i yrken som varken är bekväma eller välbetalda, men som låter oss känna att vi lever helt och fullt.

Det finns tillfällen i livet då vi bara måste ställa våra egna behov åt sidan och låta den andre bli huvudperson. Det allra tydligaste exemplet är när ett barn föds. Ansvaret och omsorgen om ett litet barn är inte förhandlingsbart, det måste bara skötas. Denna livserfarenhet har formulerats på ett oerhört vackert och övertygande sätt av författaren Lars Ahlin, även han verksam vid mitten av det gångna seklet. I *Natt i marknadstältet* (1957) finns ett kapitel som beskriver Paulinas tankar om sitt liv (s. 121–128). Hon begrundar hur hennes barn och barnbarn finns där och behöver henne, hur arbetet med att baka bröd tar henne helt i anspråk, och att detta att finnas till för andra är just det som skapar livskänslan, gör oss till människor. Gränsen mellan arbete och privatliv har här suddats ut, det hänger ihop i ett stycke, vilket förmodligen var vanligare förr än nu. I dag är det nog snarare så att många slits mellan arbete och familj för att hinna med och klara av båda. Det är inte enkelt. Det faktiska arbetet är inte identiskt med det vi kallar lönearbete.

Också att välja yrke utifrån en kallelsetanke innebär att gränsen mellan arbete och privatliv blir mindre tydlig. Det kan handla om att välja en livsväg i kyrkans tjänst, kanske som präst, ordenssystem, munk eller nunna. Man lever i sin kallelse, den går före allt annat och det betyder att man avstår från egen familj. Förr kunde kallelsetanken vidgas till flera områden än de som hör kyrkan till, exempelvis sjuksköterskeyrket, men utvecklingen har lett bort ifrån ett sådant synsätt. I stället betonas det formellt yrkesmässiga och lagstadgade rättigheter vad gäller lön och arbetstider.

Motiven bakom valet av arbete är dels att

trygga försörjningen, men dels också att skapa sig ett meningsfullt livsinnehåll. Och tjänandet kan ske i många olika skepnader, inte bara de yrkesmässiga. Kan det räcka att finnas till för sina närmaste? Att utgöra sällskap och förmedla godhet? En relevant fråga i detta sammanhang är hur kyrkan ser på människovärdet för den som av olika skäl inte har tillräcklig arbetsförmåga för att bli anställd och få lön. Hur ordnas då vardagen och vari består meningen, den mening som de flesta av oss tillskriver arbetet?

Att få sin försörjning

Sociologen och forskaren Roland Paulsen påpekar i sin bok *Vi bara lyder* (2015), att teknikutveckling och rationaliseringar lett fram till att vi i dag inte alls behöver arbeta så många timmar som förut för att producera det vi behöver. Ändå finns den här föreställningen hos de flesta av oss, att vi måste arbeta. Vi har uppenbarligen inte förmåga att tänka oss något annat sätt att organisera samhället. Och yrkesvalet får därför ofta stor betydelse, inte bara för att ge oss vår försörjning utan också vår sociala position.

Roland Paulsens bok handlar om Arbetsförmedlingen och dess många gånger otacksamma uppgift att hitta vägar ut på arbetsmarknaden för dem som inte klarar det själva. Boken utmynnar i en uppgiven ståndpunkt, att människor borde tillförsäkras en basinkomst, som ger ekonomisk trygghet och gör diverse arbetsmarknadspolitiska åtgärder överflödiga. Titeln på boken, *Vi bara lyder*, är i själva verket ett citat från någon av de många arbetsförmedlare, som ansåg sig skyldig att följa olika direktiv, även om de förefaller komplett meningslösa och till och med förnedrande för de inblandade.

Men att därifrån ta steget till att införa basinkomst och ge den som vill en ekonomisk försörjning utan motprestation är dock tveksamt av flera skäl. Av många, men inte alla, skulle det kanske välkomnas som en lättnad och en lösning på problemet. Men risken är stor att nya problem väntar bakom hörnet. De som skulle komma i fråga är de

som redan nu har små resurser, ofta är marginaliserade och kanske också har en psykosocial problematik. Att få sin försörjning tryggad betyder inte omgående att livssituationen blir bättre. Tvärtom kan utanförskapet, isoleringen och passiviteten permanentas. På något sätt behöver människors belägenhet uppmärksammas och om vi har ambitionen att skapa ett gott samhälle, så räcker det inte med utbetalning av pengar. Människors behov av livssammanhang och mening kvarstår och för många behövs hjälp på vägen. Inte minst för människor från andra länder som kommit hit som flyktingar.

En arbetsmiljö som passar alla

Under lång tid har vi hört om hur stora ansträngningar som görs för att öka människors chanser att ta de jobb som finns. Man talar om den nödvändiga grundutbildningen och om vidareutbildning, yrkesutbildning och rätt kompetens. Människor ska bli anställningsbara. Detta har varit den huvudsakliga linjen från många olika håll i samhällsdebatten och själv har jag ibland tänkt att de som argumenterar flitigast på det här sättet förmodligen inte riktigt har satt sig in i problemet – inte mött de kantstötta, olyckliga och psykiskt sjuka med begränsade resurser, inte mött alla dem som försökt och försökt men misslyckats gång på gång och aldrig riktigt räckt till. Att föreslå ännu en kurs skulle vara ett hån.

Men nu hörs lite andra tongångar som kanske, kanske kan vara ett litet steg i en annan och mer realistisk riktning. Även om utgångspunkten förmodligen inte är omsorgen om de allra svagaste, så innebär det en liten öppning för nya perspektiv. Från Arbetsmiljöverket har nämligen lanserats

nya föreskrifter (AFS 2015:4) som fokuserar arbetsgivarens ansvar för arbetsmiljön på ett tydligare sätt än tidigare. I stället för att prata om psykosocial ohälsa, som lätt leder tanken till enskilda individers oförmåga att motsvara kraven, så börjar man nu tala om organisatorisk och social arbetsmiljö. Bakgrunden är det faktum att många fall av sjukskrivning har sin grund i alltför stor arbetsbelastning, arbetstider som inte passar ens livssituation och därtill upplevelser av kränkande särbehandling. Genom att arbetsgivaren får föreskrifter om att uppmärksamma den här typen av hälsorisker kan man hysa en viss förhoppning om ett mänskligare arbetsliv med plats också för den som inte har obegränsade resurser. Men frågan är förstås hur långt vi är beredda att tänja på de lönsamhetskrav och produktionskrav som är så centrala i det moderna arbetslivet.

HUR MAN ÄN vänder och vrider på problemet, så kan vi nog vara ense om att de resursstarka och begåvade individerna, de tar sig fram och hittar sitt sätt att leva och sin försörjning. Många gör det så bra att deras inkomster är mångdubbelt högre än vad den sämre rustade någonsin kan drömma om. Kvar står de med sämre förutsättningar, och det är dem som arbetslivet måste anpassas efter. Om vi håller fast vid uppfattningen att arbetet har och skall ha en central roll i människors liv, då måste man också gå från idé till handling med allt vad det innebär. Börja med en tydlig vision av det goda samhället, men också med en realistisk bild av alla de människor som lever i samhället och behöver hitta sin plats och sin försörjning.